

Magellán drámája és a Föld körbehajózása¹

Luís Filipe Reis Thomaz (1942–) formabontó történész, aki kadetiskolai tanulmányai után történészdiplomát szerez a Lisszaboni Egyetemen, majd ötéves katonai szolgálatát – saját kérésére – a távol-keleti portugál gyarmaton, Timorban teljesíti. Visszatérve *alma materébe* már tanít, majd egy négyéves ösztöndíjjal tovább képezi magát Párizsban: elsősorban keleti nyelveket tanul és friss történet szemléletet sajátít el az utolsó gyarmattartó, Portugália avított kényszeruralmának végnapjaiban. Manapság szanszkritóráin ő az egyetlen, aki még gyakorolja a többes számú tegezés mára kihalt igealakját, egy vak diákját elviszi Indiába, mert meggyőződése, hogy a maradék érzékszerveivel is magába tudja szívni annak szellemiségét. Robogóval jár be népszerű óráira a Lisszaboni Új Egyetemre, olykor vietnami papucsban és lófarokkal a harmadrendi ferences, aki időnként visszavonul meditálni is, és olykor a portugál ortodox (!) egyház honlapján publikál. Nincs jelentősebb egyetem szerte a világon, ahol ne adott volna elő, e sorok írójának meghívására Budapesten is; nincsen nemzetközi kollokvium, ahol ne keveredett volna hosszas szakmai vitákba, és a szervezők türelmét ne tette volna próbára azzal, hogy – olykor éves késésekkel – felrúgva a konferenciakötetek formai kereteit, azokban közli újabb alapvetéseit a komoly szakmai folyóiratok helyett. Úgy kapja meg a portugál történészek legnagyobb elismerését, a Dom João de Castro-díjat, hogy a kuratóriumnak – amely monográfiákat értékeli a díj odaítélésakor – át kell írnia miatta saját szabályait, hogy *Ceutától Timorig* című tanulmánykötete – melynek címe egyszerre utal a hajdani portugál tengeri birodalom földrajzi és kronológiai hatáira (1415–2002) – elnyerhesse a kitüntetését.²

Ha valamiről – többé-kevésbé bármiről – nem rendelkezünk elegendő szakmai ismerettel, nem az internethez fordulunk, hanem megkérdezzük tőle. Hét élő nyelven beszél, egy tucat dialektusban jártas, és az egykori Portugálok Indiai Államának minden szegletében otthon érzi magát. Úgy vált iskolateremtő kutatóvá (CHAM, a portugál Tengerentúli Kutatások Központja a Lisszaboni Új Egyetemen, illetve a Keleti Nyelvek Intézete a Katolikus Egyetemen), hogy nem tartozik historiográfiai irányzatokhoz, de egyetem és logikus szemléletmódja megtermékenyítette szinte minden újabb nemzedék eszköztárát. Nem véletlen tehát, hogy a nagy hajós, Magellán halálának és utazásának tágabb, 500. évfordulójára kötelességének érezte a legfontosabb gondolatait egy százoldalas esszében népszerűsítő formába önteni, úgy, ahogyan csak az igazán jelentős tudósok képesek.

1 Thomaz, Luís Filipe Reis: *O drama de Magalhães e a volta ao mundo sem querer. Seguido de um museo do descobrimentos: porque não?* Lisboa, Gradiva, 2018. 124 p. (Trajectos, 114.)

2 Thomaz, Luís Filipe Reis: *De Ceuta a Timor*. Lisboa, 1994.

Nem a hajóutat írja le, hanem a hozzá kapcsolódó örök közhelyeket rombolja le. Nem leíró vagy éppen elemző párlatot szűr le, hanem megválaszolja azokat a kérdéseket, amelyek tényleg fontosak ahhoz, hogy megértsük Magellán igazi jelentőségét.

Először Magellán 1517 előtti, a szülőföldje terjeszkedésében játszott szerepét tisztázza, majd kitér azokra az okokra is, amelyek a hajdani udvaroncot ellehetetlenítik I. Mánuel király körei előtt. A szomszédos királyság így hozzájut ahhoz a legkorszerűbb, a portugál návika és más alkalmazott tudományok által, az Atlanti-óceán feltérképezése során szerzett tudáshoz, valamint azokhoz a gyakorlati ismeretekhez, amelyeket az Indikum kereskedelmi dominanciáján keresztül a portugálok halmoztak fel. Továbbá azokhoz az információkhoz is, amelyek hozzájárulnak az 1519-es expedíció végcéljához, a Fűszer-szigetek kasztíliai megszerzéséhez.

Thomaz bizonyítja, hogy Magallanes, ahogy már spanyolul kezdik hívni, nem a Föld körülhajozására indul útra Sevillából, hanem az expedíciónak a tordesillasi szerződés (1494) értelmében kettéosztott hatalmi terek határát át nem hágva, kizárólag a spanyol érdekszférában utazva kell eljutnia Hátsó-India szegfűszeg- és szerecsendió-termő vidékeire. Ha úgy tetszik, a spanyol korona visszatér a kolumbuszi tervéhez: nyugati irányból hajózva érni el Indiát. Thomaz nem fecséri a tintát a Magellán-szoros vagy a zendülések mások által untalan taglalt „drámai” eseménytörténetére, hanem él a kézenfekvő lehetőséggel, hogy megadja a sokkal lényegesebb következmények adott közhelyeinek a cáfolatát: a Föld gömb alakját kétezzer éve ismerik, és nem Magellán útja bizonyítja be azt empirikusan. Ha már itt jár, felállítja a paradigmaváltás valódi okát, hiszen Magellán útja az, ami tisztázza, hogy az ókori teoretikusok közül a költő Homérosznak volt igaza és nem a világképrajzoló Ptolemaiosznak, mivel az óceánok ölelik körül a kontinenseket, és nem a szárazföldek a „tó” óceánt.

Minden kétséget kizáróan korának a messze legnagyobb tengerészét emeli fel ahhoz, hogy fiktív kultúrhérosz szerepétől megfossa, és abban jelöli ki valódi nagyságát, hogy a csendesnek tartott új óceánon nincs más, aki annyi addig ismeretlen vizet szelt volna át elsőként, mindösszesen három hónap alatt. Nem moralizál Magellán értelmetlen haláláról egy jelentéktelen csetepaté során, hanem inkább a megmaradt flotta három hajójáról, illetve kettéosztott legénysége kényszerpályájáról értekezik. Elmagyarázza, hogy miért éppen Elcano jut el – bujkálva a rivális portugálok elől a déli vizeken a Jóreménység fokán keresztülhajózva – Sevillába, és hogy miért bolyong a másik hajó, majd tér vissza reménytelen csendes-óceáni visszaúti kísérletéből Ternatéra, az eredeti célállomásra, és adja fel magát a portugáloknak. Tisztázza mellesleg, hogy nem a Victoria 18 utasa az egyetlen túlélője ennek a nagy utazásnak, hiszen a Trinidad személyzete is megteszi a hazautat, és körbehajózza a Földet, csak hogy vasra verve, sőt a Santiago-szigeten hagyott matrózokat is kiváltják utóbb. Megjegyzi, hogy kevés – pár fok – híján nemcsak Magellán tette meg az utat, de egy maláj rabszolgája is végighajózta e vizeket – igaz, több útján és másféle irányból. A fűszerek történetéről írva egy újabb húsz oldalon követi a návikai okfejtéseket arról, hogy a Manila–Acapulco-tengely miért is olyan későn jött létre, továbbá kialakult egy újabb fűszerút vonal az Északi-Csendes-óceántól az amerikai kontinens irányába. Megtudjuk, miért is volt a szegfűszeg annyira keresett nemcsak Európában, hanem Ázsiában is, illetve miért is nem igaz, hogy az ára megegyezett az aranyéval.

Egy sor tudományág „együttlátása” szükséges e briliáns esszéhez, amelyet úgy írt meg a portugál szerző, hogy meg sem érintette a nacionalista méreg, a könyv egyfajta nagyvonalú európai összemosása Ibériának. Igazi büszkeséggel vallja, hogy miként Amerika „felfedezésének” 500. évfordulóján nem lehetett kihagyni a megemlékezők közül Genovát, úgy Portugália sincs kizárva Magellán örökségéből.

*Rákóczi István**

* A szerző az ELTE BTK Romanisztikai Intézet (1088 Budapest, Múzeum körút 4/C, rakoczi.istvan@btk.elte.hu), a Szent Pál Akadémia egyetemi tanára, az Universidade NOVA de Lisboa CHAM – Centro de História d’Aquém e d’Além-Mar kutatója.